
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ТРАДИЦІЯ: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ Круглий стіл «Філософської думки»

Євген Головаха

Філософ у суспільстві: інтелектуальна традиція і сучасність

Говорячи про інтелектуальну традицію в Україні, варто згадати, зокрема, Київську школу філософії. Саму назву «Київська школа» сформулювали колись московські колеги. Особливістю цієї плеяди українських філософів було те, що, залишаючись нібито в рамках філософських засад марксизму, вони надали цьому філософуванню таку духовну та інтелектуальну тональність, яка не вкладалася в жоден з катехізисних варіантів.

Не випадково, що філософування побутувало переважно у формі лекцій, у спілкуванні, у діалозі: Аристотель прогулювався зі своїми учнями по саду та передавав знання, Марія Злотіна, яка була однією із засновниць Київської школи, також нескінченно розмовляла зі своїми учнями. Вона мала своїх «платонів», яким передавала дух свободи мислення.

Вона намагалася пояснити, що діалектика — це не сакральний метод, але один з можливих методів пізнання та інтерпретації дійсності. Один з учнів мами писав, що її діалектика задавала таку високу планку, до якої партійному офіціозу було просто не дотягнутися.

Це було таке своєрідне вільнодумство.

Навіть за радянських часів були свої радянські екзистенціалісти, були радянські позитивісти, радянські феноменологи. Визнати себе класичним структуралістом в рамках публічного дискурсу було небезпечно. Можна було сказати, що ти займаєшся структуралізмом у його марксистському розумінні.

На читаннях пролунала думка, що філософія ростить інтелектуалів. У будь-якому разі вона облагороджує дух. Найвищий щабель людської думки — це філософія, вона здатна спричинитися до суттєвих змін у житті суспільства. За радянських часів філософія була одна — марксистсько-ленінська. Через це суспільство вичерпало свої ресурси, у нього не було перспективи, тому воно зникло. Сьогодні ж багатоманітність філософської думки в суспільстві, незважаючи на негаразди сучасності, є однією з передумов його віддаленої перспективи, майбутнього.

Відсутність гуманітарної освіти (а філософська освіта — вершина) робить людину одновимірною. В одновимірних чорно-білих людей нема розуміння складності та неоднозначності світу. Гадаю, що радянське або нацистське суспільство стали такими, бо спиралися на одну-єдину духовну домінанту. Всі диктатори були недоучками.

Філософія і філософи дуже потрібні суспільству. Серед перших факультетів в усіх створюваних у Середньовіччі університетах був філософський. Саме з філософії починалася справжня інтелектуальна історія демократизації суспільства у Стародавній Греції.

У тому стані, в якому перебуває наша держава, зрозуміло, що не можна не перейматися проблемами матеріального стану, добробуту, ба й елементарного виживання. Але не можна зосереджуватися тільки на цій складовій. Це зрештою призводить до протилежного ефекту. На мою думку, якщо ми будемо зосереджуватися тільки на проблемах, які стосуються суто матеріальних аспектів життя, то лідерами і володарями нашого суспільства будуть ті, хто тільки про це й думають.

Сьогодні філософія має серйозні реальні здобутки, але вони мало відомі широкому загалу. Втішно зазначити, що й зараз на факультет філософії є конкурс. Проте філософській думці треба розвиватися не тільки як суто фаховій дисципліні, а й ставати предметом суспільного дискурсу.

Для цього філософові необхідно насамперед мати дотепну ілюстрацію для своїх ідей. Це стосується не лише його текстів, а й публічних роздумів.

Проте коли філософи стають володарями думок, у цьому криється і небезпека. Зі своєї гри слів вони вилучають суто метафоричні смисли, далекі від раціонального тлумачення світу. Метафори дуже діють на людей. Хто перемагає в публічному дискурсі? На жаль, часто не той, хто здатен до раціонального світосприйняття, а той, хто придумав кращу метафору.

Українські інтелектуали, зокрема філософи, мають посідати більш значиме місце в суспільстві. Бо багато що в суспільстві залежить від ініціативи інтелектуалів. Наприклад, французькі філософи — це найбільш шановані люди у суспільстві. Французьке суспільство, політики, навіть ті, хто володіють економічним ресурсом суспільства, прислуховуються до них — до того, як вони пояснюють світ. Нашим інтелектуалам теж треба відігравати вагомішу роль у суспільстві. І я дуже радий, що філософи починають це усвідомлювати. Можливо, філософські читання та конкурс кращих філософських праць останніх років, — це перший крок на шляху до підвищення соціальної ролі філософії в нашому суспільстві.

Олексій Шевченко

Міф про традицію для катакомбної філософії

Як я зрозумів, у рамках нашого круглого столу обговорюють два хоча й взаємопов'язаних, але окремих питання — про ставлення до української філософської традиції та до нещодавно заснованих премій із філософії. Почну з другого. Моє ставлення до цього факту, безперечно, є позитивним. Річ у тому, що діагноз про смерть філософії, який обговорювали в останні два десятиріччя на Заході, на просторах сучасної України має особливий сенс у зв'язку з безпрецедентною суспільною, політичною та культурною деградацією, свідками якої ми всі є. Особливість загальної «болотняної» атмосфери нашого суспільства полягає в тому, що хоча ми й завітали в цей світ у його «хвилини рокові», блаженними себе аж ніяк не відчуваємо. Оскільки немає у подіях, що відбуваються, переживання трагічного катарсису, а є лише відчуття занурення у невилазну безодню, звідки немає виходу. Спостерігаємо просто тотальний розпад усіх цивілізаційних засад, засад думки, засад життя, засад соціальності.

Ще одна річ: особливість сучасного авторитаризму в Україні на відміну від аналогічних режимів минулого полягає в його цілковитій байдужості до філософії або до її ідеологічних корелятів. Адже і радянський тоталітаризм, і німецький фашизм неможливо уявити без відповідної філософії. Я хочу сказати, що філософи відіграли велику роль як в інтелектуальній підготовці цих режимів, так і в їх функціюванні. Що ж стосується нашого нинішнього режиму, то його натхненники та організатори взагалі обходяться без філософії. Її замінює якесь зоологічне прагнення до влади. І нічого більше. Тому порівняння деяких його знакових функціонерів з Шариковим є хибним, оскільки булгаковський герой активно використовував спрощену філософію проекту утопічної розподільчої справедливості («Все взяти та й поділити!»), а в нашому випадку ми маємо справу просто з «по-

рожнім місцем», випадком інтелектуальної лоботомії якихось прибульців-антропоїдів.

У цьому контексті філософія набуває катакомбного характеру, і її виживання стає її власною справою. Тому, повторюю, почин філософів заснувати філософські премії, активно залучити молодь до філософської творчості, створити певне інтелектуальне середовище у зруйнованому просторі Цілого заслугоує і на повагу, і на підтримку. Сказати, що я вірю, нібито таке мікросередовище здатне перетворити наше суспільство, буде неправдою. Проте я переконаний у тому, що такий рух здатний створити інтелектуальні осередки, що перешкоджатимуть загальному здичавінню, до якого ми у дуже близькому майбутньому можемо занепасти.

У боротьбі з таким здичавінням вважаю виправданим створення певного міфу в рамках української філософської спільноти — міфу про якусь там українську філософську «традицію», що нібито йде від Г. Сковороди до Київської філософської школи. Повторюю, я вважаю це чистісінької води міфом, позаяк такої традиції не існує. Спроби знайти її «стрижень» (чи то у вигляді «кордоцентризму», чи то ще чогось) приречені на провал. Це не означає, що в Україні або серед українців не було цікавих мислителів. Проте вони не утворили традиції, хоча були (і, дякувати Богові, є!) окремі яскраві явища на тлі загального провінціалізму (у гіршому випадку) та коментаторського епігонства (у кращому випадку). Остання обставина пов'язана з тим, що після втрати філософією марксизму її статусу «абсолютно істинного вчення» більшість працівників філософського цеху почали шукати кумира або, точніше, лаканівського «Великого Іншого».

Спочатку у цій ролі постав М. Гайдегер, за допомоги якого намагалися спорудити якийсь нелегкотравний коктейль з «української національної ідеї» та «фундаментальної онтології». Згодом у ролі такого Абсолютного Авторитету його змінив Ю. Габермас з його посіпаками. Я розумію, що у такий спосіб ми долучалися до європейської філософської традиції, від якої були відірвані, проте який це має стосунок до власне української традиції? Що власне українського є в усьому цьому, як, утім, і в працях вітчизняних «діалектиків» або «червоних екзистенціалістів» відносно нещодавнього минулого?

Чи є їхні праці такими, які захоче читати сучасний освічений мешканець України та з яких він зможе що-небудь для себе запозичити для інтелектуального виживання у цій атмосфері тотального загнівання та ціннісної корозії? Повторюю, я не заперечую, що у нас з'явилися люди, які можуть працювати у тій чи тій європейській філософській традиції (наприклад, є професійні «феноменологи»). У нас завжди були професіонали у деяких спеціалізованих галузях філософського знання (наприклад, у логіці). Дякувати Богові, вони є й зараз. Проте простежити свою власну *автентич-*

ну традицію від Сковороди до окремих, дуже шанованих мною людей (таких, наприклад, як Сергій Борисович Кримський) можна тільки у рамках міфу, штучно сконструйованого для цілей певної спільноти. (Такі спроби нічим не кращі за те, якби хтось вирішив показати, що Мераб Мамардашвілі є спадкоємцем грузинської філософської традиції, що бере початок від Псевдо-Діонісія Ареопагіта, який за певними версіями був грузином. Така конструкція виглядала б відвертим «стьобом». Проте проводити аналогії між Памфілом Юркевичем та Павлом Копніним — це вже неперевершений абсурд). Розумію, що наміри ці є шляхетними, що такий міф дає спільноті ідентичність і тому у певному розумінні корисний. Проте від цього він не перестає бути міфом.

І останнє. У нас часто-густо плутають самотність філософування з моралізаторською проповіддю, в якій через її заявленість і тому вульгарність зовсім недоречним і несумісним з нашою сучасністю виглядає слово «гуманізм». З моєї точки зору, сьогодні філософія — якщо вона хоче бути «автентичною» — повинна навчити людину дивитися в обличчя жорсткій реальності, навчити аналізувати її так само нещадно, як вона руйнує нас. Навчити жити за умов місячного пейзажу абсолютної смислової порожнечі і з цієї отриманої травми формувати якусь нову «посттрагічну» етику. Проте таким філософам премії ніколи не давали й не дадуть. Але їм, либонь, цього й не потрібно. Втім, це суто моя, суб'єктивна точка зору. Прошу вибачити, якщо когось скривдив.

Оксана Забужко

Дещо про злиденність філософії

Насамперед не можу не поділитися певним почуттям сатисфакції. Всього-навсього 6 років (термін, при нашій інтелектуальній малорухомості, без іронії кажу, мізерний) минуло від 15 лютого 2005 року, коли на конференції Українського Фулбрайтівського товариства, присвяченій ролі публічного інтелектуала в Україні — в присутності, нотабене, тієї-таки газети «День» та її незмінного головного редактора, — я озвучила кілька тез, пов'язаних, по-перше, з місією (саме так!) філософії в умовах суспільної кризи та, по-друге, з катастрофічною дезінтелектуалізацією національного інформаційного простору, що насамперед (як я тоді вважала) і внеможливіло здійснення цієї місії, — створюючи фатальні «ножиці» між «інтелектуальним попитом» та «інтелектуальною пропозицією»¹.

¹ Див.: *Забужко О.* Публічний інтелектуал в Україні // Оксана Забужко. Let My People Go: 15 текстів про українську революцію. — К.: Факт, 2005. — С. 109—120.

Тоді це був голос волаючого в пустелі: з колег-філософів мене підтримали одиниці. Нині проблема артикулюється вже принаймні на рівні «думки цеху» — щоправда, наразі тільки в першій своїй частині: що брак у країні кваліфікованої філософської рефлексії над плінними історичними процесами напряду загрожує цій країні цивілізаційним впаданням у середньовіччя («сон розуму породжує примар»), — це ми, у своїй вежі зі слонової кістки, вже встигли зрозуміти (щоправда, думка ця для української філософської традиції, м'яко кажучи, далеко не нова, щонайменше півторастолітня: про розрив між «ендозмосом і екзозмосом нації» як головну загрозу модернізації України писав іще М. Драгоманов, а на довшій історичній дистанції загрозу вичерпно сконцептуалізував І. Лисяк-Рудницький — в етапній статті «В обороні інтелекту» 1971 року, — але, позаяк не для одного з наших філософів історичний годинник зупинився ще в тій добі, коли М. Драгоманов числився «революціонером-демократом», а І. Лисяк-Рудницький і взагалі орвелівською «неособою», і значна частка мислительного потенціалу таких фахівців за минуле 20-ліття змарнувалась на пусту негачію — на те, аби довести, собі насамперед, що маловрозумливої для них української філософської традиції, як проverbsіального ховрашка з анекдоту, насправді й не існує, — то за таких умов і відкриття півторастолітньої давності «велосипедів» доводиться вважати ознакою коли не поступу, то принаймні не до кінця затраченого зв'язку української думки, — в тій її частині, що презентована академічними інституціями, — з українською реальністю). Натомість другій частині тодішнього мого виступу — про «інформаційну революцію», яка відбулася в нас в обхід старої радянської інфраструктури «одержавленого філософування» і, відтак, пройшла майже цілком поза свідомістю академічного «цеху», — схоже, судилося «зависнути в повітрі» надовше. Судячи зі широкі віри багатьох у те, ніби поява філософських премій і їх більш ніж скромна одноразова медіалізація (засобом усе того самого, незмінно єдиного паперового видання) здатні, якимось чудесним чином, ввести нашу філософію в поле громадської уваги, — до упритомнення собі дійсних масштабів національної гуманітарної катастрофи нам іще дуже й дуже далеко. Українські філософи настільки звикли до своєї суспільної незапобованості, що будь-яка доза публічності діє на нас, як алкоголь на підлітка, — даруючи нам солодку ілюзію власної значущості й трохи чи не повернення до втраченого з кінцем радянської ідеократії статусу «жрецької касті».

А тим часом, дозволю собі повторити сказане перед 6-ма роками, — роль філософа як «владителя дум» у постінформаційному світі є цілком органічною й нічого спільного з жодними ідеократичними традиціями не має. В умовах цивілізаційної кризи, коли на історично мікроскопічному відтинку відбувається драматична зміна базових цінностей і «правил гри»,

немає, здається, запотребованішої професії — з тої самоочевидної причини, що, аби залишатися людьми, люди потребують розуміти, що з ними відбувається. Написана Андре Глюксманом по свіжих слідах катастрофи 11 вересня «книжка про витоки глобального нігілізму» «Достоевський на Мангетені» стає міжнародним бестселером; здійснений Умберто Еко семіотичний аналіз політичних технологій Сільвіо Берлусконі змінює дискурс політичної журналістики у цілій Європі; в сусідній Польщі смерть Лешка Колаковського, багатолітнього непохитного авторитета з питань метафізики, пов'язують навіть із наступним піднесенням релігійно-націоналістичної правиці (святе місце пустим не буває!); економічна криза 2008-го відроджує в західних університетах інтерес до вже, було, списаного в архів марксизму, — і подібні приклади можна множити до нескінченності: філософи (парадоксальним чином, у повній згоді з Марксовою оксюморонною тезою!) виступають уже не просто кабінетними «тлумачами», а й таки ж «перетворювачами» світу, в форматі вже не стільки поставників теорії для нових видів соціальної інженерії (за зразком зв'язки чи то Маркс—Ленін, а чи Попер—Сорос), скільки «медіальних гуру» для новотворених в умовах інформаційної глобалізації соціально активних спільнот. У західних антологіях мені траплялось публікувати свої есе під одною обкладинкою, з одного боку, з угорським письменником Петером Естергазі, а з іншого — з останньою ученицею Гайдегера, хорваткою Дунею Мельчич та тим самим Андре Глюксманом: у сучасній європейській культурі всі ми — люди одної професії, інтелектуали, які шукають відповіді на питання, «що з нами всіма відбувається». І якщо в українській культурі це питання роками залишається без відповіді, а дезорієнтоване й атомізоване українське громадянство на власний ризик блукає за відповіддю по яких завгодно інформаційних смітниках (днями ведучий відносно притомного ТVі проанонсував у якості «філософа» вже й безневинного Ю. Андруховича — святе місце пустим не буває, атож!), — то чи не час визнати, що вина в такій інтелектуальній окраденості країни лежить не тільки на її бездарному феодально-олігархічному менеджменті, а й, щонайпрямішим чином, на «цехові» виробників ідей, котрий — за нечисленними, на пальцях полічити, винятками — за останню декаду не забирав компетентного голосу в жодній із публічних дискусій на екзистенційно важливі теми, що стрясали наше новонароджене громадянське суспільство?

Що вже казати про субтильніші соціально-філософські проблеми (а такими наша дійсність бомбардує нас сливе шокрок, тільки встигай осмисляти!), коли навіть оточений аурую наймасштабніших контроверсій Голодомор ми віддали на відкуп історикам і політикам (чи, точніше, політичним спекулянтам): єдина праця, де найбільша національна катастрофа століття аналізується з точки зору її довготермінових духовно-антрополо-

гічних наслідків — зміненої картини світу, краху кантівської етики й докорінної ревізії європейської філософії смерті, — з'явилася ще 1998 року й належала «іноземцеві» — колишньому радянському дисиденту Леонідові Плющу (Франція). Мимоволі напрошується припущення, що ті поодинокі українські філософи — нотабене, майже всуціль представники старшого покоління, — котрі таки змогли стати за роки незалежності впливовими публічними інтелектуалами, завдячують своєю «заангажованістю» нестак професійній «цеховій» самосвідомості, як, насамперед, традиції шістдесятницьких інтелігентських «кухонь», де розв'язувалися «вічні питання», — а наступне покоління, яке вже цієї традиції не застало, втратило в стосунку до різко прискороного, якраз із його вступом у професійне життя, історичного процесу той есенційний «подив», із якого, за Аристотелем, і починається філософія, — і, відповідно, мало що здатне українському суспільству сказати... То чи варто нарікати, що суспільство нас не помічає?

Особисто для мене найприємнішою новиною в нинішній «публічній презентації» здобутків української філософії за минуле десятиліття стала відзнака книжки молодого дослідника Миколи Симчича. Ця праця, хоч і видана в маргінальному видавництві, виявилася справді запотребованою на вітчизняному інтелектуальному ринку: її читають і поза межами нашої «цехової корпорації» (я цікавилася запитамі в мережі книгарень «Є»). А це, своєю чергою, можна потрактувати як доказ непереможної живучості ще одної, хоч і не надто голосної, «катакомбно-культурної» національної традиції — тої, що була представлена багатолітньою копіткою, системною працею Валерії Михайлівни Нічик, яка послідовно, незважаючи на жодні суспільно-політичні констеляції, реалізовувала далекосяжні, не на одне десятиліття розраховані стратегії розбудови української академічної науки, гвалтом обірвані на початку 1930-х. Можна, при бажанні, доглядіти в такому наставленні «абсурдний бунт», можна — виведене вже в 1990-х роках Ю. Шевельовим на концептуальний рівень «сковородинівство як швейкіанство»: принципове «позазнаходження» українського мислителя в стосунку до біжучої історії, позиція, що, на довгу дистанцію беручи, не раз виявлялася в нашій новітній історії й найбільш продуктивною. В кожному разі, книжка М. Симчича, в якій доведено приналежність могилянської філософії до європейської «другої схоластики» (висновок, котрий, поза сумнівом, здобудеться на свій «індекс цитованості» в міжнародній бібліометриці), родом саме з цієї ідейної настанови. А судять нас, у підсумку, не за номенклатурою премій і звань, а за життєздатністю наших ідей. Зокрема й за тим, що ті ідеї здатні, по-біблійному висловлюючись, «народити» з себе в нових поколіннях.

Можна, звісно, триматися й іншої, звичнішої для «державного філософування» позиції — і при кожній нагоді й далі ритуально скаржитися на

відсутність діалогу з владою та продовжувати пошук у ній — як чорного kota в темній кімнаті — тих «українських соросів», котрі визнали б нас «своїми поперами» (чи, коли завгодно, — «ленінів», котрі визнали б нас «марксами»). Але тоді не варто і забувати, що така позиція — результат суто нашого власного вибору, за який відповідальність несемо тільки ми самі. І навіть якщо ще одна українська газета — чи дві, чи навіть три — проголосять когось із наших філософів «вченим зі світовим ім'ям» — з розрахунку на ту, «загублену в минулому», частину національної аудиторії, котра не користується Гуглем і не здогадується, що в ХХІ столітті таку інформацію дається справдити за 30 секунд, не відходячи від комп'ютера, — це, далєбі, матиме не більшу суспільну вартість, аніж «філософські кредити» Андруховича від ТVі або куди гучніше розрекламовані (й ліпше плачені!) «епохальні філософські відкриття» «академіка всіх російських академій» Олександра Малюти. Тож залишмо симулякротворення політикам — воно суперечить самій сутності філософії і в добу нинішньої кризи здатне тільки прискорити наростання ціннісного хаосу.

Сергій Тримбач

Ми не мислимо, і значить не існуємо

В Україні є філософи, та вочевидь не вистачає філософії. Філософи є навіть на телеекрані (хоча дедалі менше), одначе частіше їх заступають політики. Останні і «філософствують». Такі собі «мандрівні філософи» — з однієї телепрограми в іншу.

Один із підсумків — катастрофа в освітянській сфері, точніше блефування, мало не стовідсоткове. Знання не здобуваються, а купуються. І продаються. Вони виглядають чимось готовим, чимось упакованим. Словом, товаром. А не процесом. Думання виключено з процесу життя. В одну і ту ж воду вступають навіть не два і не п'ять разів. Стояча вода, відсутність протягів, болотний стан суспільної думки...

Філософ мав би стати блазнем, говорити щось таке, що очуднює реальність, а точніше процеси її сприйняття. За таких обставин він міг би вписатися в суспільні процеси, які нині немислимі без візуалізації, без шоу. Вручення премій якраз і дарує можливість презентувати філософів у ролі блазнів. Чому ні? Блазнів, які сміють сказати, що король голий, що серед його підданих надто мало людей, здатних на рефлексію, на осмислення того, чому ми такі, а не інші.

Ми не мислимо, і значить не існуємо. Або існуємо у такий-от спосіб, коли споживання є сутністю життя. В болоті, за відомим висловом, не трапляються криголами. А як хотілося б надибати...

Коли серйозно, премії мають сенс тільки тоді, коли є прозорими критерії їх присудження. Коли не тільки корпоративна спільнота, а й суспільство в цілому поділяють оцінку філософських витворів. Одначе щось подібне нині є рідкістю. А з цього все починається.

До того ж, у нас мало філософської літератури. Саме літератури, а не просто писаних текстів. Відтак майже немає подій у цій сфері. Оксана Забужко, хоча й не завжди. Професійний філософ, який говорить мовою, доступною не тільки вузькому колові. Показовий, до речі, приклад. Нам би свого Сартра — який би створив не тільки певну систему символів, а й моду на співвіднесення реалій і категорій мислення.

Ігор Сюдюков

**Передання духовного досвіду:
«жива вода» життя чи манівці ілюзій?**

Першим чином, як радили давні мислителі, варто було б домовитися про визначення понять. Позаяк традиція (лат. *traditio*) — це «передання» досвіду від покоління до покоління, є підстави вважати, що й інтелектуальну традицію (зокрема українську) треба оцінювати, виходячи саме з цього.

Насамперед, з того, що традиція є за своєю суттю актом передання виробленого духовного та соціального досвіду (причому, можливо, актом, що повторюється та відтворюється не лише між різними поколіннями, а й впродовж терміну життя одного покоління? Очевидно, тут наявний певний простір для роздумів), впливає декілька важливих висновків. Передовсім важливо, щоб передавалася не «порожнеча» в «порожнечу», не «нульова» або «уявна» величина, а справжнє обширне поле духовних вартостей, поле, яке щомиті обробляється, доглядається, ще краще сказати — культивується (поза сумнівом, читачам журналу знайомий точний смисл славетного латинського слова «культура»). Якщо ж ця засаднича вимога не дотримується, про жодну традицію (інтелектуальна тут не є винятком) за визначенням взагалі йтися не може.

Далі. Навряд чи має сенс говорити про виняткову, єдину, неподільно панівну в тому чи іншому суспільстві інтелектуальну традицію. Насправді цих традицій разуче багато, схоже, навіть більше, аніж ми уявляємо. І хіба й зараз, попри зловісний світоглядний хаос, неймовірну плутану суміш доктрин, теорій, загальних декларацій, амбіційних маніфестів (до речі, чи не варто повернути слову «амбіція» і всім похідним від нього традиційний негативний зміст?) — хіба й зараз, попри все це, уважний аналітик і спостерігач не може почути глухе — або ж навпаки, аж занадто відверте та га-

ласливе — відлуння старих, призабутих, здавалося б, безнадійно архаїчних традицій? Причому не однієї, а багатьох. Досить згадати «традицію» нетерпимості до думки іншого, ненависті до кожного, хто дотримується «не таких» поглядів, як «треба» (те, що це є традицією — безсумнівно, ось тільки чи «інтелектуальна» вона?). Це сягає своїм корінням не лише радянських часів (паралель тут є достатньо очевидною, але ми не можемо обмежуватись тільки цим порівнянням, що воно буквально лежить на поверхні), але й епох, значно більш віддалених від нас у часі, аж до середньовічних «борців за істинну віру».

А з іншого боку, саме тут знову і знову підтверджується давня і, на жаль, призабута історична істина: кожна інтелектуальна дія спричиняє й породжує активну, невідворотну протидію у відповідь! Бо інтелектуальна історія — це не толерантний шляхетний бал, а радше зіткнення (а то й двобій) різних концепцій світу, різних світоглядних позицій. В підсумку досягається певна «рівновага» ідей — звичайно ж, тимчасова, бо в іншому разі припинився б інтелектуальний розвиток, та й сама традиція, адже якщо немає розвитку, то що передавати? Сукупність застиглих догм?

Поряд із тим, на протигагу нетерпимості існують (й відчутно простежуються в нашій інтелектуальній історії як запорука й ознака її європейськості) високі традиції гуманізму, наполегливого духовного пошуку, трепетної поваги до Людини як такої (незалежно від її конкретних ознак: класової належності, релігійних або політичних поглядів, віку, статі тощо).

Це ті традиції, що ніколи не згасали в Україні (починаючи від «Повчання Володимира Мономаха», продовжуючи подвижництвом митрополита Петра Могили та прозоріннями Григорія Сковороди, який закликав «читати світ як книгу» і так само «читати» й людину, і завершуючи нашими сучасниками, блискучими мислителями ХХ століття, такими як П. Копнін, М. Злотіна, С. Кримський, М. Попович), є запорукою проти домінування антиінтелектуальних течій національної та індивідуальної обмеженості, ворожості, ксенофобії, теорій морального релятивізму (прямо пов'язаних з крайнім, агресивним індивідуалізмом, котрий являє собою пряму загрозу гуманістичним надбанням). Альтернативою інтелектуальному сервілізму, обмеженості та догматичній скутості (хай навіть у «модерній» оболонці) має стати вітчизняна традиція інтелектуальної свободи.

З цього виходимо й ми в газеті «День» при відборі матеріалів на історичні шпальти «Історія та "Я"» та «Україна Incognita». Роздуми в руслі кращих традицій української національної ідеї в її гуманістичному розумінні, погляд у минуле України та світу з висоти важкого, страшного, але такого повчального досвіду ХХ століття (і не тільки його) — таким є наш ідеал (і ми прагнемо наблизитись до нього, хоч він є таким само рухливим,

як обрїй). Робимо так тому, що усвідомлюємо: немає сенсу в духовному досвіді, якщо він не став живою традицією й не переданий людям. Адже, як сказав давньогрецький мудрець, «шкідливим є філософ, що до зла прагне. Навіщо нам світильник, якщо він горщиком прикритий?».

І ще один аспект цієї проблеми варто було б мати на увазі. У збереженні високої інтелектуальної традиції в Україні справді неоціненну роль відіграють й відіграватимуть форуми філософів, соціологів, істориків, інших фахівців гуманітарного профілю, де надається рідкісна й дуже цінна можливість духовно наснаженого спілкування вчених-однодумців або ж опонентів (проте коректних, чесних, кваліфікованих опонентів — ось що важливо). І неможливо не сказати про значущість фахових премій за кращі роботи в галузі філософії, бо саме такі акції дають змогу підтримувати належні високі критерії, сказати б, необхідну планку в інтелектуальній сфері. Особистий приклад наших українських мудреців, тих, кого вже немає з нами, є тут справді життєдайним; тому враження від церемонії вручення премій, що носять славні імена Марії Злотоїної, Сергія Кримського, Юрія Прилюка, Валерія Табачковського, є воістину незабутніми.

Олександр Моця

**Духовний опір суцільному негативу —
це справжня місія справжніх філософів**

Одразу хотів би зазначити, що вручення перших премій з філософії, яке саме по собі є визначним фактом, виграло від того, що йому передували наукові читання. Нині (втім, хіба лише нині?) існує конча потреба займатись у формі читань тим, чим і належить безперервно займатися справжнім філософам — філософуванням, постійним переглядом свого ставлення до життя в усіх його проявах, сумнівами у довершеності своїх досліджень і роздумів. А Мирослав Попович вкотре продемонстрував унікальне вміння ліченими фразами означити квінтесенцію найзапеклішого диспуту: навіть різні тези нас так не розрізняють, як цілковите нерозуміння того, в чому, власне, полягає предмет досліджень та дебатів; наша практика — це перш за все наша взаємодія з культурою — незалежно від того, усвідомлюємо ми це чи ні.

Самий лише перелік імен, на вшанування яких започатковано премії, свідчить про те, що паросткам гуманістичних традицій української філософії, напевно, судилося перетворитися на цілковиту гушавину з представників різних філософських генерацій. І наступність тут буде визначена не формально метром-опікуном, а у природний спосіб запліднення

ідеями. Так, як це траплялося, скажімо, з вихованцями Марії Злотіної та Сергія Кримського.

А далі процитую уривок з Положення про Премії: «Премії мають при-служитися формуванню сталої вітчизняної інтелектуальної традиції, вільної від соціально-політичної кон'юнктури та ідеологічних упереджень...» Не випадково виокремив саме цей уривок. Мусимо визнати, що сучасні українські філософи часто-густо порушують згадані вимоги. Це впадає в око, коли читаєш або слухаєш деякі їхні виступи у ЗМІ та звертаєш увагу на підписи українських філософів під листами, звідки без жодних обмежень стирчать соціально-політичні кон'юнктурні вуха. Історики, до яких я належу, з давніх-давен хибують на це, а от філософи, на мою думку, мають тримати дистанцію і не давати втягувати себе у скороминущі політичні чвари. Філософи від Бога, а не за освітою чи кон'юнктурою можуть порізному ставитися до сучасності й навіть наражатися на несприйняття своїх філософувань суспільством, але в жодному разі не підігравати панівним настроям. Духовний опір суцільному негативу — це не заявлені дії політиків, які часто-густо спираються на найманців, а справжня місія справжніх філософів.

На початку минулого століття Ленін, інтуїтивно відчуваючи недалеку трансформацію терміна «марксизм» у «марксизм-ленінізм», зазначав, слідом за Марксом, що до Маркса філософи пояснювали світ, а той вказав, як його змінити. З тих пір світ і справді змінився досить кардинально, хоч і не в усьому за рекомендаціями Маркса. І нині ми, здається, перебуваємо на етапі, коли світ почав змінювати філософів. Принаймні таким чином, що вони, філософи, не зазирають хвацько вперед, а прагнуть свідомо проникати вглиб теперішнього буття. Здається, лауреати перших українських філософських премій належать саме до когорти таких мислителів.

Андрій Портнов

Про традицію втрачену і «винайдену»

У пострадянській українській гуманітаристиці про традицію модно говорити як про щось «винайдене» чи «сконструйоване». Не відкидаючи евристичного потенціалу модерністських неомарксистських інтерпретацій націоналізму, звідки походять ці метафори, маю відчуття, що проблема традиції таки ширша. Достатньо подивитися на персональний склад гуманітарних факультетів до і після 1939 року. Наведу приклад, який я недавно досліджував і який, певен, може бути репрезентативним для Радянської України загалом. Між історичними факультетами довоєнного Дніпропетровського інституту народної освіти та після-

воєнного Дніпропетровського державного університету немає жодної персональної тягlosti — не лише серед викладачів, а й серед випускників, що стали викладачами. Іншими словами, у 1960-ті роки на Дніпропетровському істфаці не працювало жодного не те що довоєнного викладача, а й випускника довоєнного ДІНО! За іронією долі, обличчя факультету у 1970—80-ті роки, фахівець з джерелознавства з міжнародною репутацією, Микола Ковальський мав серед своїх викладачів у повоєнному Львові одного випускника Дніпропетровського ІНО — доцента Гербільського.

Саме Микола Ковальський став уособленням «інакшої» академічної традиції у застійному Дніпропетровську. Чималу роль у цьому відіграло те, що він закінчив Львівський університет, де, попри все, збереглася певна академічна традиція. Збереглася завдяки тому, що Східна Галичина була приєднана до СРСР 1939 року і не зазнала репресій 1920—30-х років. Величезну роль для розвитку львівської (і також загальноукраїнської) повоєнної історичної науки мало те, що у підрадянському Львові залишився учень Михайла Грушевського Іван Крип'якевич. Учнями вже Крип'якевича стали Ярослав Дашкевич, Ярослав Ісаєвич, Олег Купчинський — історики, які своїми джерелознавчими працями рятували честь української історіографії у брежнєвські роки та стали продовжувачами традицій школи Антоновича—Грушевського.

На мою думку, у пострадянській Україні слабкість (якщо не брак) тягlosti з українською історіографією 1920—30-х років, не кажучи уже про ХІХ століття, відчувається болісно і гостро. Водночас, тягlostь із казенною, офіційною історіографією брежнєвських років, хай і перефарбованою у патріотичну фразеологію, уявнюється повсякчас. Але це ще не весь гіркий висновок. У пострадянський час ми стали свідками зниження освітніх стандартів навіть порівняно із часами радянськими! Структури гуманітарної науки та освіти, як і суспільство загалом, пройшли через часткову демодернізацію, серед ознак якої можна згадати зростання регіональної ізоляції, поширення клановості, коли керівництво окремих гуманітарних факультетів стає, дослівно, сімейним підрядом.

У 1920—30-ті роки в історичній науці Радянської України формувалися зародки наукового середовища. Вони були послідовно знищені комуністичною владою, яка вправно використала при цьому наявні глибокі конфлікти й поділи в академічних колах (дослідниками історії науки описано, як влада зіграла на антагонізмі Михайла Грушевського, Агатангела Кримського і Сергія Єфремова у ВУАН).

Індикатором слабкості наукового середовища в сучасній Україні є відсутність або неефективність механізмів внутрішнього контролю за якістю наукової продукції, протидії халтурі, плагиату, ксенофобії. Сам факт обрання на найвищі академічні посади людей, безпосередньо зви-

нувачених у порушенні засад наукової етики, або неможливість спільно-ти протидіяти захистові докторських дисертацій, чий плагіативний характер було публічно доведено, найкраще свідчить про брак життєздатної наукової спільноти.

Чи можливе її відродження? На мою думку, внутрішні резерви для змін достатньо кволі. Абсолютна більшість гуманітаріїв якщо і незадоволена наявною ситуацією, то розглядає її як безальтернативну. Брак референтної згуртованої групи, зацікавленої у змінах, забезпечується серед іншого такою специфікою пострадянської інтелектуальної ситуації, як наявність соціальних клапанів для найздібніших та найактивніших. Вони можуть або робити наукову кар'єру поза Україною чи принаймні поза офіційними інституціями науки, або відійти до інших, більш високооплачуваних та конкурентних сфер діяльності, як-от журналістика, бізнес чи політика.

Система української науки та освіти дуже централізована. Тому справжні реформи в цих царинах можливі тільки згори (хоч, звісно, тиск знизу може істотно на них впливати). За всі роки незалежності України влада не виявила ані інтересу до таких реформ, ані справжнього розуміння потреби в них. Натомість, під соусом «європеїзації» та Болонського процесу ми дістали низку тактичних заходів, серед яких переважало переназивання (замість «спеціалістів» — «магістри») або перепідпорядкування (те, що нещодавно сталося з ВАКом), за якими чітко проглядало і проглядає бажання за будь-яку ціну зберегти важелі централізованого впливу.

Як довго може тривати повільна деградація гуманітарної науки й освіти в країні? Як довго поодинокі (надто поодинокі) персоналії рятуватимуть честь вітчизняної науки за кордоном? Чи з'явиться шанс для українських випускників західних університетів інтегруватися до освітньої та наукової системи в Україні? Чи має українська гуманітаристика внутрішні ресурси для відтворення наукового середовища? Відповідь на всі ці питання безпосередньо залежить від чинників традиції: і дорадянської, і радянської.

Вадим Скуратівський **Наша не-традиційність**

Драма України, і не лише її інтелектуальної та естетичної культури, а й усєї її історії, полягає передовсім у спазматичності, хворобливій «дискретності» її уявлень, масових, і не тільки, про своє минуле. Зрештою, незрідка цілі епохи і формації цього минулого підпадали під амнезію — вимушене або мимовільне безпам'ятство. Або ж під нещадну фальсифікацію того чи іншого штибу.

Так, українське Середньовіччя — від так званої імперії Рюриковичів, за висловом Маркса, до доби остаточної руйнації останніх суверенних фрагментів цієї імперії — зазнало кон'юнктурної фальсифікації з боку всіх «державницьких» доктрин російської історіографії, котра розглядала те Середньовіччя суто як дебют-пролог до московської державності. Українська ж історіографія, внаслідок специфічних труднощів її інституалізації, від Максимовича—Костомарова до Антоновича—Грушевського, не змогла чи, точніше, не встигла подати свою, більш переконливу і об'єктивну ретроспективу тогочасної України.

Так само не були реконструйовані тут до кінця справді переконливі контури та абриси доби козаччини й величезного художньо-інтелектуального масиву, названого професором Д. Чижевським «українським Барокко». Крах історичної Польщі і тутешні політичні та господарчі процеси, синхронні тому краху (і просто залежні від нього) теж були висвітлені суто «пунктиром», фрагментарно, тому і досі викликають більше запитань, аніж позитивних тверджень.

Історія ж підкапіталістичної та підкомуністичної України чи не в усіх її проявах зазнала вже такої гіперфальсифікації, якої, схоже, не знала практика новоєвропейського осмислення всього світового минулого.

Словом, робота над переконливою ретроспективою тутешнього минулого має здійснюватися, серед іншого, у напрямі безнастанних демістифікацій незчисленних «монбланів», кон'юнктурних ідеологічних побудов довкола *всіх фактів* українського минулого.

Зрозуміло, що від самого початку української незалежності триває напружена робота саме з усунення тих безприкладних у всьому світовому обігу нагромаджень тієї кон'юнктурної міфологізації «нашого» минулого. Але робота ця, історично-метафорично кажучи, розпочалася лише «сьогодні вранці»...

Такий стан тутешньої історичної ретроспективи одразу ж указує нам на певну не-тривкість, «перервність», «дискретність» усіх — рішуче усіх! — тутешніх «традицій». У тому числі — інтелектуальних і світоглядних. По всій картині становлення тієї ретроспективи проступають ніби «білі плями», «сеанси» амнезії до тих чи тих явищ. Без-пам'ятство — основна «наша» риса.

Барокова епоха на диво глуха і сліпа стосовно феномена українського Середньовіччя. Доба романтизму, а тим більше реалізму й позитивізму — вже зовсім не чує барокових феноменів. Вся драма України-XX у підрадянську добу була, як уже зазначалося, безнадійно-безпросвітно самосфальсифікована. Еверести брехні довкола тієї драми лише десь наприкінці того століття зазнають деякої ерозії. Деякої...

І при цьому, за всієї цієї спазматики української сучасності, сьогодні місцями у ній вже проступають риси «масового», «постіндустріального»,

«інформаційного» суспільства. У варварському поєднанні з очевидним незнанням самих себе. Що, зрозуміло, може дати в недалекому майбутньому просто-таки *руїнницькі результати*.

Словом, ми живемо у світі перерваних, скалічених, кон'юнктурно перетворених «традицій», які насправді традиціями не є. Це наша не-традиційність. Що ж залишається інтелектуальним елітам сучасної України у цій ситуації, близькій до гуманітарної катастрофи? Залишається систематичне і системне подолання всіх мізансцен суспільного буття, які ведуть до такої катастрофи. Залишається автентична реставрація «скаліченого», відтворення минулого у всій його автентичності, а вже по тому — імплікація «відреставрованого» у масові виміри буття. Це, зрозуміло, можливе за умови, що нас цікавить національна автентичність, а не її підробки-фальсифікації...

Євген Головаха — заступник директора Інституту соціології НАН України, доктор філософських наук, головний редактор часопису «Соціологія:ТММ»

Оксана Забужко — кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу історії філософії України Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.

Олександр Моця — академік НАН України, завідувач відділу Інституту археології НАН України.

Андрій Портнов — кандидат історичних наук, докторант Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Вадим Скуратівський — доктор мистецтвознавства, дійсний член Академії мистецтв України, член Спілки кінематографістів України та Асоціації українських письменників.

Ігор Сюдюков — редактор відділу «Історія і "Я"» газети «День», лауреат Премії ім. Дж. Мейса.

Сергій Тримбач — кінознавець, голова Національної спілки кінематографістів України.

Олексій Шевченко — доктор філософських наук, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України
